

ПЕРІОДИЗАЦІЯ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ РУХУ ДЕКАБРИСТІВ (1825–2020 РР.)

THE PERIODIZATION OF THE STUDY OF THE DECEMBRISTS MOVEMENT HISTORY (1825–2020)

Казьмирчук Г. Д.,

доктор історичних наук, професор,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка (Київ, Україна),
e-mail: kazmyrchuk@ukr.net,
Orcid: <https://orcid.org/0000-0003-0773-9484>

Казьмирчук М. Г.,

доктор історичних наук, доцент,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка (Київ, Україна),
e-mail: brungilda@ukr.net,
Orcid: <https://orcid.org/0000-0001-8877-4489>

Kazmyrchuk G. D.,

Doctor of Historical Science, Professor,
Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine), e-mail: kazmyrchuk@ukr.net,
Orcid: <https://orcid.org/0000-0003-0773-9484>

Kazmyrchuk M. G.,

Doctor of Historical Science, Associate Professor,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv
(Kyiv, Ukraine), e-mail: brungilda@ukr.net,
Orcid: <https://orcid.org/0000-0001-8877-4489>

У статті представлена нова періодизація вивчення історії руху декабристів з 1825 по 2020 рр., виділені хронологічні періоди, їх відмінні риси, особливості розвитку та досягнення декабристознавчих шкіл, названі імена їхніх лідерів. Розглянуто такі процеси як поступове розширення діапазону декабристознавчих досліджень і різноманітності концептуальних ідей, дана оцінка досягнутих результатів сучасного періоду декабристознавства. Перша подібна періодизація з'явилася ще за радянських часів, проте вона була створена на основі панівної в науці марксистсько-ленінської ідеології і в наш час застаріла. Сучасними декабристознавцями було зроблено чимало спроб для створення за допомогою нових концептуальних підходів нової періодизації. Українська історіографічна школа декабристознавства створила власну періодизацію і зазнала часом власну періодизацію історії вивчення руху декабристів, в якій може бути виділено чотири періоди: дореволюційний, радянський, діаспорний і сучасний. Кожен період має внутрішні етапи і напрямки.

Ключові слова: декабристи, декабристознавчі школи, декабристознавство, періодизація, історіографія руху декабристів.

The article presents a new periodization of studying the history of the Decembrist movement from 1825 to 2020, highlighted the chronological periods, their distinctive features, features of development and achievements of the Decembristological schools, the names of their leaders. Such processes as a gradual expansion of the range of Decembrist studies and a variety of conceptual ideas are considered, an assessment of the achieved results of the modern period of Decembrist studies is given. The first similar periodization appeared in the Soviet period, but it was created on the basis of the Marxist-Leninist ideology that dominates science and is now obsolete. Modern researchers have made many attempts to create new periodization through new conceptual approaches. The Ukrainian Historiography School of Decembristology has created and experienced its own periodization of the history of the study of the Decembrist movement, in which four periods can be distinguished: pre-revolutionary, soviet, diaspora and modern. Each period has stages and directions.

Keywords: Decembrists, Decembrist schools, Decembrist studies, periodization, historiography of the Decembrist movement.

Декабристознавство, як складова частина історіографічної науки займає важливе місце у всес-

вітній історії. Наближається 195-а річниця, коли 25 грудня 1825 г. «заговорили» чотири гармати на Сенатській площі Санкт-Петербурга, сповістивши світ про розгром опозиційних сил Росії, які збройно виступили проти Миколи I та його режиму. Через 15 днів, 29 грудня 1825–3 січня 1826 рр., в Київській губернії повстав Чернігівський піхотний полк, який спробував відкрити прогресивний шлях розвитку для своєї вітчизни. Так, громадськість імперії і світу дізналася про незгодних з правлінням династії Романових в Росії, так виникла науково-громадська історична проблема, яка налічує понад 18 тис. досліджень різного жанру і цінності.

Кожна значуща історична проблема має свою історію розвитку, періоди становлення, а іноді і тимчасового занепаду, коли необхідно зупинитися, усвідомити і спокійно оцінити пройдений шлях, після чого рухаючись далі. Таким чином, складовою частиною наукової проблеми є її періодизація, яка виділяється у світовому декабристознавстві.

Майже протягом двох століть до вивчення руху декабристів зверталось не одне покоління вчених, публіцистів, літераторів, журналістів, юристів. Серед них: М. Шільдер, В. Семевский, М. Довнар-Запольский, М. Покровський, Д. Багалій, В. Базилевич, А. Буцик, О. Вербовий, Г. Гайдай, М. Дружинін, Н. Жаркевич, П. Ільїн, Г. і М. Казьмирчуки, О. Киянська, С. Коваль, В. Котов, М. Нечкина, В. Маслов, С. Мироненко, Ю. Латиш, М. Лисенко, Г. Сергієнко, С. Окунь, Т. Орлова, Т. Перцева, Н. Прозорова, В. Шкерін, Н. Ейдельман, О. Едельман, С. Ерліх та інші.

Вони представляють різні методологічні та теоретико-конкретні підходи до висвітлення діяльності «борців свободи», декабристів. До того ж політико-економічні кризи, які періодично виникають у світовій історії, впливали на якість і глибину вивчення окремих питань руху декабристів, зокрема сучасна світова економічно-політична криза.

На кожному етапі розвитку декабризму відбувалася не тільки зміна поколінь вчених-декабристознавців, але і тематична й концептуальна спрямованість його розробок, завдяки розширюванні джерельної бази, прагненні направити проблему відповідно до суспільних і політичних цілей. Для аналізу цих процесів в сучасному декабристознавстві, необхідно з'ясувати, як поступово розширювався діапазон досліджень, які концептуальні ідеї виникали і як розвивалися, хто і коли звертався до історії декабристів і яких результатів досяг. Дослідженню цієї проблеми сприятиме наукова періодизація історії вивчення руху декабристів.

У 60-і рр. ХХ ст. радянські вчені обговорювали періодизацію розвитку радянської історичної науки [51]. Багато її положень, з точки зору сучасності, які не були науковими, а політизованими. Все прив'язувалася до марксизму-ленінізму, основоположною теоретико-методологічної основи розробки історичних проблем. Час показав, що це була свідомо штучна, мертва система.

Бурхливий розвиток радянського декабристознавства середини 70-х рр. ХХ ст. вимагало певної систематизації його вивчення. Тоді це сприймало-

ся, як основа для подальшого вивчення розвитку школи руху декабристів і складання періодизації його історії. Академік М. Нечкина, великий дослідник руху декабристів, історію вивчення цієї проблеми розділила на два періоди: *домарксистський і марксистський*. Природно, що це була спрощена періодизація, тому що навіть за радянських часів не всі дослідники були марксистами і навіть деякі з них мали протилежне цій ідеології світогляд.

Однак, відштовхуючись від цієї періодизації була обґрунтована нова періодизація дослідження декабризму, де виділено два періоди: *дореволюційний і радянський*. У дореволюційному періоді були виділені етапи: дворянський, буржуазний, ліберальний, революційно-демократичний і марксистський. У радянському періоді виділено: перший етап – від Великої жовтневої соціалістичної революції до середини 30-х років; другий – друга половина 30-х – середина 50-х; третій – друга половина 50-х до 1988 р. [17, с. 31]. Трохи пізніше, з огляду на розвиток історичної науки і історичних знань, в тому числі досягнень історіографії декабристського руху, було змінено кількість етапів. Залишивши без змін два перші етапи, третій розділили на два нових: третій – друга половина 50-х – перша половина 70-х років; четвертий – друга половина 70-х – до 1991 [21, с. 5].

У наступні роки, продовжуючи удосконалювати періодизацію, наповнюючи її конкретним матеріалом, уточнюючи формулювання, здійснювалося ознайомлення наукових кіл і громадськості з її змістом. Перш за все, в кожному періоді виділялися внутрішні етапи, де відзначалися їх особливості [19, с. 28–33]. Ця періодизація була покладена в основу захищеної в 1997 р. докторської дисертації, яка передставляє розвиток декабристознавства в Україні в 1917 р. – середини 1930 р. [22, с. 5–6].

Хронологічно-проблемний принцип і створена періодизація були покладені в основу подальших монографічних робіт. Серед них виділяється узагальнююча монографія, де аналізувався розвиток радянського декабристознавства за 76 років. Вона була передана Іркутському державному університету через декабристознавця Ю. П. Павлова [18]. Одні з рецензентів, професор Чернігівського педагогічного університету М. Бойко і його співавтор А. Сілкін звернули увагу на «необхідність нової періодизації в дослідженні декабристознавчих студій», незважаючи на те, що попередня «отримала позитивні відгуки у науковій громадськості» [5, с. 138].

Нові поправки періодизації декабристознавства вносилися навіть під час підготовки матеріалів спецкурсу, який читався протягом багатьох років на історичному факультеті КНУ імені Тараса Шевченка. Тоді виділені три періоди: дореволюційний, радянський і сучасний з внутрішніми етапами. Одночасно обґрунтовується нова періодизація всесвітнього декабристознавства, яка викладена в спеціальній лекції, прочитаній студентам Київського університету, що слухали 32-годинний спецкурс «Рух декабристів. Всесвітня історіографія» [20, с. 20–34; 26, с. 183–274]. Недоліком цієї лекції стало недостатньо повне висвітлення дореволюційного

періоду. Практично нічого не говорилося про четвертий період (який вже тоді виділявся з матеріалів лекції), зарубіжний-діаспорний. Кульмінацією вивчення проблеми була стаття, опублікована в 2019 р., яка підштовхує до подальшого детального аналізу поставлених питань [23].

Про роль періодизації у вивченні проблем декабристознавства писала А. Куликовська, яка працювала над написанням захищеної в 1991 р. кандидатської дисертації, під керівництвом Г. Казьмирчука. Вона зуміла обґрунтувати дуже цікаву проблемну періодизацію історіографії декабризму – російсько-польського революційного союзу [39, с. 2]. Такий принцип застосувала і московська дослідниця руху декабристів О. Киянська, висвітлюючи повстання Чернігівського піхотного полку [36]. Сибірську школу декабристознавства, її засновника визначила іркутська дослідниця доцент Іркутського університету Т. Перцева [54]. Професор цього ж навчального закладу А. Іванов у статті, присвяченій 100-річчю Іркутського державного університету, проаналізував вивчення політичного заслання, висвітлив внесок його викладачів в розробку сибірського декабристознавства, виділяючи школу Б. Кубалова. Він назвав також його учнів і дослідників, визначаючи тематику наукового пошуку [12].

Сучасний український декабристознавець Ю. Латиш, кандидат історичних наук, доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка, використовував метод зіставлення української і російської історіографії руху декабристів. Він обґрунтував власні хронологічні межі сучасного періоду, виділяючи 1920-ті рр. – початок ХХІ ст. [41, с. 2]. Ю. Латиш присвятив ще кілька статей періодизації декабристознавства, де уточнив і конкретизував зібраний матеріал [42]. Він опублікував фундаментальну монографію, в якій проаналізував розвиток наукової школи декабристознавства в Київському університеті, при цьому виділивши три періоди її розвитку з поділом на внутрішні наукові напрямки («осередки») [43].

Підсумовуючи вище сказане можна виділити кілька важливих і відмінних періодів розвитку школи декабристознавства:

І. *Дореволюційний* період, в якому виділяється кілька напрямків: усно-розповідальний (1825 р. – середина 50-х рр. ХІХ ст.), публіцистичний (друга половина 50-х рр. ХІХ ст. – початок ХХ ст.). У другому напрямку потрібно виділити під напрямки: дворянський, буржуазний, революційно-демократичний, марксистський і науковий (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). В цьому періоді зароджується також і студентський науковий напрямок (поч. ХХ ст.).

ІІ. *Радянський* період. В цей час виникали і пізніше знищувалися владою декабристознавчої школи, зокрема й українська школа декабристознавства. Школи розвивалися, не афішуючи відмінних рис, які, без сумніву, були присутні, і поділялися на кілька національно-територіальних шкіл. На початку становлення і розвитку радянського декабристознавства в 20-е – 30-е рр. ХХ ст. існувала російська школа декабристознавства, яку

можна умовно розділити на московську, ленінградську, саратовську та іркутську. Українська школа об'єднувала три самостійних, тісно співпрацюючих київського, харківського і одеського центрів. Пізніше, в 70–80-і рр. ХХ ст. виникли і активніо розвивалися також молдавський, вірменський, грузинський, білоруський напрямки.

III. *Зарубіжно-діаспорний* період. З повстанням декабристів зарубіжна преса, громадсько-політичні діячі висловлювали власне бачення подій 20-х рр. ХІХ ст. в Росії, тим самим започаткувавши зарубіжну школу, яка пізніше поповнилася працями професіоналів. Їх досить об'єктивно оцінила І. В. Сабенникова. Ця школа виникла у 1825 р. та функціонує по нині. Діаспорна школа, яка виникла в результаті добровільної або примусової еміграції або висилки радянською владою буржуазних істориків. Вона ділилася на російське і українське спрямування.

IV. *Сучасний* період охоплює часи існування незалежних держав, що виникли в результаті розпаду СРСР. Існують такі декабристознавчі школи: російська (санкт-петербурзька, московська, сибірська) і українська (в основному – київська історіографічна школа).

Дореволюційне декабристознавство характеризується існуванням охоронної (М. Корф), дворянської (М. Богданов, М. Шільдер), буржуазної (О. Пипін), ліберально-буржуазної (М. Тургенєв, А. Щапов, В. Семевський), революційно-демократичної (В. Белінський, О. Герцен, М. Огарьов, Т. Шевченко, І. Франко), марксистської (К. Маркс, Г. Плеханов, В. Ленін, М. Покровський, М. Яворський) історіографії. Їх виникнення, розвиток і занепад хронологічно визначити важко. Ноді один з напрямків, зокрема, це чітко видно з другої половини ХІХ ст. – початку ХХ ст., є домінуючим, бо вони існують, тісно переплітаючись один з одним. Насамперед, всі напрямки об'єднує одна мета – глибоке і всебічне дослідження руху декабристів. Відмінність полягає в тому, з якою метою ведеться це вивчення. Вчені Академії наук Російської імперії і університетів ставили перед собою мету – виявлення архівних, рукописних і епістолярних матеріалів, щоб докладно висвітлити історію руху декабристів, вивчити мало відомі питання. Їхні праці не були позбавлені суб'єктивності, впливу політичних подій того часу. Революціонери-демократи і марксистки, будучи представниками, в основному публіцистів і літераторів, зверталися до декабризму з метою усвідомлення досвіду політичної боротьби з існуючим ладом, необхідності обґрунтування перетворення політичного і соціально-економічного шляхів розвитку Росії. Представники цих напрямів використовували в своїх публіцистичних і пропагандистських працях результати досягнень професійних дослідників, однак робили діаметрально протилежні висновки, акцентуючи в них увагу тільки на революційній боротьбі. Так, діяли О. Герцен і М. Огарьов, революціонізувавши всіх і все в русі декабристів. Ідеї декабристів абсолютизували більшовики на чолі з В. Ленінім, особливо після революційних потрясінь 1917 р.

У цей період історіографія проблеми розвивалася в кількох напрямках. Спочатку переважала усна історія вивчення руху. Родичі декабристів, декабристи, які були прощені Миколою І, і їхні сім'ї, під час зустрічей і розмов розповідали знайомим і близьким про засланих декабристів, їхніх сім'ях, висловлювали свою думку про їх риси характеру, звички, побут. Цьому сприяли частково чорнові копії документів Слідчого комітету (зі свідчень В. Штейнгейля, А. Арбузова, С. Трубецького, П. Пестеля, «Конспект «Руської правди» П. Пестеля...»), які потрапили в руки людей, зокрема одеситу Вікентію Шеміоту, близькому до В. Жуковського, О. Пушкіну та ін. [37, с. 57].

Багато подробиць про декабристів знала Софія Капніст-Скалон, і княжна Варвара Рєпніна, племінниця декабриста С. Волконського, як і декабристи Союзу благоденства: Федір Толстой, Олексій Капніст, український письменник, історик, етнограф Микола Маркевич, який особисто знав К. Рилєєва, О. Пушкіна, В. Кюхельбекера та ін. Вдячним слухачем оповідань про декабристів був Тарас Шевченко, який переказував ці думки в «Щоденнику», поетичних творах, в тому числі і поємі «Тризна», яку в Сибір переправила Варвара Рєпніна. Ці твори читали С. і М. Волконський, С. Трубецької, О. Поджіо, П. Муханов, І. Якушкін [58] та ін., висловлюючи своє захоплення новими літературними прийомами і віяннями творчості Т. Шевченка.

Пізніше в декабристознавстві виникає літературно-публіцистичне спрямування. На українських землях його представляли: Т. Шевченко, М. Драгоманов, племінник декабриста Якова Драгоманова, І. Франка та ін. В Росії цей напрям розвивали: О. Пушкін, В. Белінський, О. Герцен, М. Огарьов, М. Некрасов та ін., які в своїх поетичних та літературних творах оспівували мужність і любов декабристів до вітчизни, високі моральні цінності, внесок в розвиток літератури народів, що входять до складу Росії.

Існував і студентський науковий напрямок. Студенти Університету св. Володимира, зокрема історик Борис Барановський (р. н. ? – 1944) і Василь Маслов (1884 – 1959), майбутній філолог – основоположник студентського наукового напрямку. Перший під керівництвом М. Довнар-Запольського підготував доповідь, прочитану у 1914 р. на засіданні історико-етнографічного гуртка. Він був опублікований у вигляді статті, в якій розкривалося формування світогляду декабриста Миколи Тургенєва. Однак в ній не дуже переконливо доводилося, що він в цей час був найбільш активним членом Союзу благоденства [3].

Плідно у цей час працював студент історико-філологічного факультету цього ж університету Василь Маслов. Він був членом літературного гуртка (Семинарію російської філології акад. В. Перетца 1907 – 1927 рр.) історико-філологічного факультету, очолюваного істориком, літературознавцем, професором В. Перетцом (1870 – 1935). З 1915 по 1920 рр. В. Маслов працював приват-доцентом історико-філологічного факультету. Його заслуга полягає в тому, що він підготував фундаментальне

дослідження про життя і діяльність Кіндрата Рилєва на основі величезного архівного і літературного матеріалу, що отримало 12 блискучих рецензій [46; 47]. До дослідження окремих аспектів руху декабристів долучилися і інші студенти Університету св. Володимира: Наталя Полонська, Федір Ернст, Василь Базилевич, Павло Филипович та ін.

Поступово в цей період починає розвиватися і науковий напрям декабристознавства. В кінці XIX – початку XX ст. воно набуло інтенсивний і переважний розвиток. Його представники домагалися дозволу на використання та публікацію архівних матеріалів, концентрації всіляких джерел, які виходили, насамперед від декабристів їхніх сімей і знайомих (записки, щоденники, листи, спогади, літературні твори, наприклад Євгена Якушкіна). Найбільший успіх в цьому досягли В. Семевский в Росії і М. Довнар-Запольський в Україні. Зразком декабристської археографічної діяльності М. Довнар-Запольського є підготовлений ним збірник документів «царів волі» [11].

Вперше в науковому плані, на основі багатьох документальних джерел, було висловлено і обґрунтовано безліч оригінальних, зважених, для того часу, концептуальних висновків і припущень, які іноді суперечать один одному. Декабристознавство активізувалося, збагатилося талановитими іменами вчених, ідеями істориків, захопленими проблемою. Однак це не перешкоджало поступальному розвитку декабристознавстві, а навпаки свідчило про здорову конкуренцію, підштовхувало дослідників до більш рішучих і зважених науковим пошукам.

Радянський період історії розвитку декабристознавства виник в результаті Лютневої і Жовтневої революцій 1917 р. Хронологічно він охоплює 1917 – 1980-х рр. і ділиться на три етапи. Перший етап (1917 – перша половина 1930-х рр.) став початком бурхливого виникнення, становлення і розвитку нових концепцій. На цьому етапі М. Покровський віддавав пріоритет дослідженню історії Південного товариства і найбільш революційного Товариства сполучених слов'ян [56, с. 70 – 77]. С. Єфремов і Й. Гермайзе обґрунтовували теорію існування концепції українського національного декабристознавства, яку до цього довгий час вважали «антинауковою ересю» [31, с. 5, 28 – 29]. На цьому етапі виникають регіональні школи декабристознавства: московсько-ленінградська (Михайло Покровський, Олександр Пресняков, Павло Щеголев, Міліца Нечкіна), Саратовська (Сергій Чернов) та іркутська (Борис Кубалов, Федір Кудрявцев) [53, с. 9]. Виникають і три центри української школи декабристознавства: київська (Михайло Грушевський, Леонід Добровольський, Василь Базилевич, Павло Филипович), харківська (Дмитро Багалій, Олена Багалій-Татарінова, Надія Суровцева) і одеська (Михайло Слабченко, Юліан Оксман, Микола Рубінштейн) [29, с. 80 – 193]. У цій школі формується науковий марксистський напрям, очолюваний Матвієм Яворським. Починається використання цитат Володимира Леніна про декабристів. В Україні вперше це зробив Д. Бага-

лій [2], а в Росії – сибіряк В. Віленський-Сибіряков [6, с. 5 – 7].

На другому етапі радянського декабристознавства (друга половина 30-х – середина 70-х рр. XX ст.) завершується реорганізація вищої освіти і структур республіканських академічних установ. Відбувається фізичне і моральне знищення фахівців дореволюційної історичної школи. Перемагає марксистсько-ленінська ідеологія, яка стала основою вивчення проблеми. Здійснюється безперервна революціонізація учасників руху [24], повне підпорядкування історичної науки волі і цілям правлячої комуністичної партії. У цей час триває дослідження узагальнюючих (М. Нечкіна) [50] і регіональних проблем руху «Апостолів правди» (М. Лисенка) [44; 46], зростає науковий інтерес до біографічних і краєзнавчих питань (Б. Кубалов, Ф. Кудрявцев, Г. Дзідзарія, Л. Медведська, С. Окунь) [48; 49].

У другій половині 70-х – 80-і рр. XX ст. настає етап удаваного динамічного розвитку радянського декабристознавства, що проходив під впливом ідей і організаційних установок академіка АН СРСР М. Нечкіної (1904 – 1985). Вона обґрунтувала тезу про домінуючу роль російської кріпосницької дійсності, впливала на формування світогляду декабристів, відсунувши на другорядні позиції західноєвропейські події і передову філософську думку. У цей період М. Лисенка, С. Окунь, Л. Соколовський, І. Порох, Ю. Оксман не завжди підтримували ідеї М. Нечкіної. Виступали проти її ідеї про роль членів Товариства об'єднаних слов'ян, як керівників повстання Чернігівського піхотного полку, пасивної ролі в русі С. Муравйова-Апостола. Одночасно ці декабристознавці не ставили під сумнів єдності програмних цілей руху, методів їхнього досягнення.

Школу М. Нечкіної підтримував сильний декабристознавчий центр (напрямок) в Сибіру на чолі з Семеном Ковалем (1923–2005). Саме з 1975 р. розкрився його талант як організатора і натхненника розвитку сибірського декабристознавства. Організовані ним періодичні збірники досліджень і матеріалів «Сибір і декабристи», серійні документальні збірники «Полярна зірка», їх складала і коментували провідні декабристознавці СРСР. Таким чином, було опубліковано 28 томів спогадів, записок і листів декабристів. Він зумів організувати наукове вивчення декабристознавчих проблем, зацікавивши колег до глибокого дослідження теоретичних і прикладних проблем сибірського декабристознавства [52, с. 12; 12, с. 175], які часто апробувались на конференціях «Декабристи і Сибір» [25].

Слід відзначити також активізацію роботи московського (М. Нечкіна, А. Семенов, О. Орлик, В. Федоров), ленінградського (А. Цаматулі, П. Ільїн, М. Сафонов), білоруського (В. Швед, С. Букчин) [7], молдавського (І. Іовва) [14; 15], закавказького (Б. Сохвадзе, В. Парсамян) [8] напрямків, де розроблялися регіональні декабристознавчі питання [18; 30].

В українській декабристознавчій школі концепція М. Нечкіної не викликала різких засуджень, проте Л. Олійник, Г. Сергієнко та Г. Казьмирчук вивчали вплив на розвиток декабристського руху

українського фактора, акцентували увагу на відмінностях в його програмних документах і тактичній діяльності Товариства об'єднаних слов'ян. Зокрема, Г. Сергієнко (1925–2015) в своїх дослідженнях про декабристів підкреслював, що Україна була «одним з головних центрів декабристського руху, бо там і в XIX ст. ще жили козацькі традиції» [28, с. 55]. Українська історіографічна школа декабристознавства сформувалася завдяки діяльності Г. Казьмирчука. Під його керівництвом готувалися фахівці з вивчення проблем декабристознавства: О. Вербовай, Л. Губицький, Р. Конта, Ю. Латиш, О. Ляпіна, М. Казьмирчук та ін. Починаючи з 1988 р. проводилися наукові конференції «Декабристські читання» і видавалися збірники матеріалів з досліджень руху декабристів. У наукових статтях і монографіях активно використовувалися матеріали Інституту рукописів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, в тому числі і заборонені тоді роботи декабристознавців України (М. Грушевського, О. Оглоблина, В. Міяковського).

Показником кризових явищ в радянському декабристознавстві є перевидання без змін робіт М. Нечкіної «Декабристы», Г. Сергієнко «Декабристи і Шевченко», Е. Павлюченко «В добровольном изгнании ...» (4-е видання), затримка публікацій готових томів корпусу документів «Восстания декабристов» (т. XIX, XX) і готового енциклопедичного покажчика «Декабристи» в Києві, відмова від проведення регіональних декабристознавчих конференцій, пошук альтернативи, зокрема прагнення відповісти на питання чи могли декабристи взяти владу? (В. Плімак, В. Хорос), втрата владою контролю над готовою декабристознавчою продукцією [40, с. 36].

Діаспорний період (початок 20-е – кінець 90-х рр. XX ст.) розвивається паралельно радянському періоду, після революційних потрясінь 1917 р. У 1920-х рр. остаточно утвердилася радянська влада, яка зосередила увагу на реорганізації вищої освіти та академічних установ. У зв'язку з цими процесами, почали позбавлятися від істориків дореволюційної формації шляхом фізичного знищення, морального приниження або їх депортації за кордон. Відразу виникає два напрямки: російський (П. Мілюков, С. Мельгунов, О. Кізоветтер, Д. Мережковський та ін.) і українське (Б. Круницький, Д. Дорошенко, І. Борщак та ін.). Російські історики-емігранти високо оцінюють роль декабристів в розвитку суспільно-політичної думки, намагалися довести, що вони не мають нічого спільного з більшовиками. Російські емігрантські кола активно відгукнулися на святкування 100-річного ювілею повстання декабристів, опублікувавши багато наукових статей і документальних матеріалів, в яких активно пропагувалася боротьба проти «привласнення більшовиками світлого імені декабристів», переконували, що саме вони являються справжніми спадкоємцями декабристів, що їм необхідно завершити їхню справу. Українські вчені діаспори практично мало цікавилися рухом декабристів, зачіпали їх мимохіть при дослідженні інших проблем історії України. Це можна пояснити

тим, що вони не мали достатньої кількості документальних матеріалів, а з іншого боку висвітлення в Союзі радянському революційної діяльності «апостолів правди», як попередників радянської більшовицької влади, яка їх образила, не викликала до них інтересу. Слід зазначити, що «духовний онук» емігрантів Святомир Фостун (1924 – 2004) опублікував літературну повість, в якій шукав відповіді на питання: чому декабристи не шукали підтримки в селян і міщан [59] ?

Сучасний період декабристознавства почався з 1991 р., коли розпався СРСР і виникли самостійні держави, які проголосили будову нових національних держав. Цей етап триває і до сьогодні. Бурхливі політичні 90-і рр. XX – початку XXI ст. негативно вплинули на розвиток декабристознавства: виникнення національних центрів, які прагнули привласнити славу декабристів для національної історії; витяг з небуття боротьбу старих і виникнення нових концептуальних підходів до вивчення історії декабризму [33]. Це свідчило про те, що проблема втратила пріоритетне значення, помітним став вплив непрофесіоналів. Зазначалося наявність непрофесіоналів при вивченні проблеми. Одні переконували, що декабристи це послідовники революціонера на троні царя Петра I, інші стверджували, що вони попередники більшовизму і будівельників соціалізму. Такий широкий спектр ідейних установок в декабристознавстві не тільки шокував, але і викликав здивування у прагматичних дослідників.

У цей період значно скоротилася кількість наукових центрів, де продовжували досліджувати історію декабристів, зокрема на Закавказзі, Молдавії, Білорусії. В Україні з'явилися думки, що декабристи не належать до вітчизняної історії, а тому їх не потрібно вивчати. Обґрунтовувались ідеї про те, що потрібно зовсім відмовитися від вивчення революційної тематики, заглибившись в аналіз національних подій. Багато дослідників займалися міфотворчістю, щоб привернути увагу до своїх надуманих концепцій руху «лицарів свободи» [4].

На сучасному етапі відзначається зменшення кількості публікацій про декабристів і їхнє оточення. Починаючи з 1975 р. щороку публікувалося в середньому по 250 робіт з історії руху декабристів (в цілому за 1975 – 1985 рр. вийшло 2,5 тис. праць), а після 1990 р. щороку публікувалося лише кілька десятків подібних розробок [16, с. 83]. Слід зазначити, що, на думку Семена Ковалю, знизився інтерес до історії руху декабристів через посилення політичного нігілізму, в результаті загального зниження інтересу до історії та історичної науки взагалі [38, с. 70].

Незважаючи на ці негативні тенденції, слід виділити ті сучасні центри і школи, де продовжують, не дивлячись на фінансові труднощі, активно розробляти проблеми історії руху декабристів. Системно працюють санкт-петербурзькі вчені П. Ільїн, М. Сафонов, А. Цаматулі [13] і їх колеги з інших російських центрів [35], що об'єдналися навколо збірки «14 декабря 1825 года», перший випуск якого вийшов у 1997 [1]. Продовжує плідно працю-

вати сибірська школа декабристознавства, яка має видання, що виникли ще за радянських часів, такі як «Полярная звезда», «Декабристы и Сибирь», «Известия Иркутского государственного университета. Серия История» тощо. Сибірське декабристознавство зараз націлене на комплексне вивчення еволюції декабризму відповідно розвитку сибірського суспільства в історичній ретроспективі [55], а також еволюції декабристської ідеології, історії державного управління. Дослідники сибірської декабристознавчої школи працюють на стику різних наук: історії та філософії, історії та політології [58]. Сучасна українська історіографічна школа більше уваги звертає на вивчення періодизації історії декабристського руху, визначення змісту і ролі наукових шкіл в розвитку проблеми [23; 27], дискусійні питання історіографії руху декабристів, зокрема біографій самих декабристів [34] і декабристознавців [32], краєзнавчі аспекти.

Таким чином, створення запропонованої періодизації вивчення руху декабристів пройшло довгий шлях. Перша подібна періодизація з'явилася ще за радянських часів, проте вона була створена на основі панівної в науці марксистсько-ленінської ідеології і в наш час застаріла. Сучасними декабристознавцями було зроблено чимало спроб для створення за допомогою нових концептуальних підходів нової періодизації. Українська історіографічна школа декабристознавства створила і випробувала часом власну періодизацію історії вивчення руху декабристів, в якій може бути виділено чотири періоди: дореволюційний, радянський, діаспорний і сучасний. Кожен період має етапи і напрями. Без сумніву, періодизація не може бути повною без висвітлення заслуг неперевершених дослідників і талановитих декабристознавців різних напрямків, років і шкіл. На жаль, відобразити всі заслуги вчених-декабристознавців в одній статті неможливо. Однак їхній внесок у вивчення питань руху декабристів може бути досліджений в подальшому.

Проведене дослідження, незважаючи на його неповноту, свідчить, що періодизація вивчення історії руху декабристів допомагає позначити грандіозний шлях розвитку проблеми, її успіхи і прорахунки, з'ясувати вектори для майбутнього вивчення. Дана періодизація за порівняно короткий час існування удосконалилася і конкретизувалася, що сприяло появі нових дослідницьких тем, допомагаючи з'ясуванню причин занепаду деяких декабристознавчих шкіл та усвідомленню майбутнього декабристознавства.

Список використаних джерел

1. 14 декабря 1825 года. Источники, исследование, историография, библиография. – СПб. 1997–2010. – Вып. 1–8.
2. Багалій Д. Декабристи на Україні. – Харків, 1925. – 56 с.
3. Барановский Б. Н Дневник и письма Николая Ивановича Тургенева за московский и геттингенский периоды (1808–1811 гг.) // Сборник Статей. – К., 1914. – Вып. III. – С. 60–70; Переиздат. в «Университетских известиях» Киев. ун-та. 1914. – №10. – С. 60–70.
4. Башпилов Б. История русского масонства. Александр I и его время. – М., 1994. – 109 с.

5. Бойко М. К., Силкін А. В. Г. Д. Казьмирчук. Декабристование: итоги и проблемы. 1917–1993 гг. Киев. ун-т им. Тараса Шевченко, 1993. 114 с. // Український історичний журнал. (Далее – УИЖ). – 1996. – № 2. – С. 138.
6. Виленский-Сибиряков Вл. Ленин о декабристах // Дружнин Н. Кто были декабристы и за что они боролись? – М., 1925. – С. 5–7.
7. Декабристы и Белоруссия. Библиогр. указ. лит. – Гродно, 1990. – 38 с.
8. Декабристы об Армении и Закавказье: Сб. док. и матери. – Ч. I. – Ереван, 1985. – 408 с.
9. Декабристы. Актуальные направления исследований. Сб. ст. и материалов. – СПб. 2014. – 480 с.
10. Дзидзария Г. А. Декабристы в Абхазии. – Сухуми. 1963. – 117 с.
11. Довнар-Запольский М. В. Тайное общество декабристов. – М., 1906. – 340 с.
12. Иванов А. А. Исторический факультет Иркутского государственного университета как центр изучения сибирской политической мысли XIX в. // Известия Иркутского государственного университета. Серия «История». 2018. – Т. 24 – С. 165–180.
13. Ильин П. В. Новое о декабристах. Прощенные, оправданные и не обнаруженные... – СПб. 2004. – 664 с.
14. Иовва И. Ф. Южные декабристы и греческое национально-освободительное движение. – Кишинев. – 1963. – 103 с.
15. Иовва И. Ф. Декабристы в Молдавии. – Кишинев, 1975. – 231 с.
16. Казьмирчук Г. Вивчення актуальних питань формування світогляду декабристів у радянській історіографії (1960–1986 рр.) // Вісн. Київ. ун-ту. Іст. науки. 1988. – Вып. 30. – С. 83.
17. Казьмирчук Г. Д. «...Все, що посіяне, зійде...» (Нариси суспільно-політичного руху Росії першої половини XIX ст.). – К., 1988. – С. 31.
18. Казьмирчук Г. Д. Декабристование: итоги и проблемы. 1917–1993 гг. – К., 1993. – 114 с.
19. Казьмирчук Г. Д. До питання про періодизацію вивчення руху декабристів // Наукові записки з історії України: Зб. статей. – К., 1997. – Вып. 6. – С. 28–33.
20. Казьмирчук Г. Д. Историография руху декабристів. Ч. I. Дореволюційне декабристознавство (1825–1917 рр.): Курс лекцій. – К., 2000. – С. 20–34.
21. Казьмирчук Г. Д. Рух декабристів. Істориографічні дослідження. 1917–1990 рр. – К., 1991. – С. 5.
22. Казьмирчук Г. Д. Рух декабристів: Істориографія проблеми (1917 – середина 1930-х років); автореф. дис. ... док. ист. наук. – К., 1997. – С. 5–6.
23. Казьмирчук Г. Д., Казьмирчук М. Г. Первый период развития Украинской декабристической школы (1825–1917 гг.) // Петербургский исторический журнал. – 2019. – № 2. – С. 211–225.
24. Казьмирчук Г. Д., Латыш Ю. В. Становление революционной концепции декабризма в советской историографии (вторая половина 1930 – середина 1950-х гг.) // Декабристы: Актуальные направления исследований: Сб. ст. и материалов. – СПб. 2014. – С. 400–409.
25. Казьмирчук Г. Д., Рафальский О. А. Освещение проблемы «Декабристы и Сибирь» в отечественной литературе. 1975–1985 гг. – К., 1987. – 33 с.
26. Казьмирчук Г. Д. Вибрані твори. Т. 3. Істориографія руху декабристів. Ч. II. Становлення радянського декабристознавства (1917 – перша половина 1930-х рр.). – К., 2013. – С. 183–274.
27. Казьмирчук Г. Д. Декабристознавство на межі ХХ–ХХІ ст. // Історичний журнал. – 2004. – №8. – С. 55–62.
28. Казьмирчук Г., Латиш Ю. Рух декабристів: дискусійні питання та спроба їх розв'язання (до 180-річчя повстання декабристів). // УИЖ. – 2005. – № 6. – С. 55.
29. Казьмирчук Г., Латиш Ю. Українське декабристознавство. – К., Черкаси, 2002. – С. 80–193.
30. Казьмирчук Г., Силкін А. В. Движение декабристов в современной историографии. – К., 1990. – 34 с.
31. Казьмирчук Г., Латиш Ю. Концепція «українського декабризму» // «Українські декабристи чи декабристи

на Україні?»: Рух декабристів очима істориків 1920-х років. – К., 2011. – С. 5, 28–29.

32. Казьмирчук Г. Д. Віктор Олександрович Романовський: життя та праця вченого. – К., 2000. – 38 с.

33. Казьмирчук Г. Д. Чи звершили подвиг декабристи? Кілька зауважень на статтю Я. Тинченка // Актуальні проблеми вітчизняної і всесвітньої історії: матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Луганськ, 2001. – С. 242–243.

34. Вавренюк Р. С., Казьмирчук Г. Д. Декабрист Евгений Оболенский: Жизнеописание. – К., 1990. – 289 с.

35. Киянская О. И. Павел Пестель: офицер, разведчик, заговорщик. – М., 2002. – 512 с.

36. Киянская О. И. Южный бунт: Восстание Черниговского полка. – М., 1997. – 187 с.

37. Киянская О. Материалы о членах тайных обществ в фондах Государственного архива Одесской области // 14 декабря 1825 года. Источники. Исследования. Историография. Библиография. – Вып. VIII. – СПб. 2010. – С. 57.

38. Коваль С. Ф. Декабристы и современность // Сибирь и декабристы. – Вып. 6. – Иркутск, 2009. – С. 70.

39. Куликовская А. М. Советская историография российско-польских революционных связей 20–30-х гг. XIX в.; автореф. дис. ... канд. ист. наук. – К., 1991. – С. 2.

40. Латиш Ю. В. Рух декабристів в Україні: основні історіографічні концепції та сучасне бачення. – К., 2008. – С. 36.

41. Латиш Ю. В. Українська та російська історіографії декабристського руху в Україні (20-ті рр. XX ст. – початок XXI ст.); автореф. дис. ... канд. ист. наук. – К., 2007. – С. 2.

42. Латиш Ю. В. Українська та російська історіографії декабристського руху в Україні (1990-ті. – початок XXI ст. // УДЖ. – 2006. – №1. – С. 266–270.

43. Латиш Ю. В. Університетська decembriana. Дослідження руху декабристів у Київському університеті. – К., 2008. – 208 с.

44. Лисенко М. М. Повстання декабристів на Україні. – К., 1952. – 103 с.

45. Лисенко М. М. Декабристський рух на Україні. – К., 1954. – 72 с.

46. Маслов В. И. Литературная деятельность К. Ф. Рыльева. – К., 1912. – 515 с.

47. Маслов В. И. Литературная деятельность К. Ф. Рылеев. Дополнения и поправки. – К., 1916. – 34 с.

48. Медведська Л. О. Декабристи на Полтавщині. – Харків, 1960. – 62 с.

49. Медведська Л. О. Павло Іванович Пестель. – К. 1964. – 147 с.

50. Нечкина М. В. Движение декабристов: в 2-х т. – М., 1955. – Т. I, Т. 2.

51. Нечкина М. В. К итогам дискуссии о периодизации советской исторической науки // История СССР. – 1960. – № 2. – С. 57–77.

52. Перцева Т. А. Воин. Ученый. Учитель // Сибирь и декабристы. – Вып. 6. – Иркутск, 2009. – С. 12

53. Перцева Т. А. Декабристская тематика на страницах «Сибирской ссылки»: неокончательные итоги 40-летнего исследования // Сибирская ссылка: сб. науч. ст. – Иркутск, 2013. – Вып. 7. – С. 9.

54. Перцева Т. А. Иркутское декабристоведение: история, итоги задачи изучения // Очерки историографии Сибири эпохи империи (XVIII – начало XX в.). – Иркутск, 2017. – С. 210–240.

55. Перцева Т. А. Эволюция отношения к декабристам в русском обществе (заметки к постановке вопроса) // Изв. Иркут. гос. ун-та. Серия История. – 2013. – Вып. 2(5). – С. 69–76.

56. Покровский М. Н. Декабристы. Сб. ст. – М., 1927. – С. 70–77.

57. Руднев С. «...Мне особливо понравились строки из «Тризна»» // Слово і час. – 1998. – №3. – С. 5–10.

58. Туманик Е. Н. Некоторые направления современной разработки темы «Сибирь и декабристы». Об-

зор исследовательской литературы // 14 декабря 1825 года. ... – СПб. 2004. – Вып. VI. – С. 437–446.

59. Фостун С. Плем'я непокірних. Повесть із часів декабристського руху в Україні. – Лондон, 1971. – 117 с.

References

1. 14 dekabrya 1825 goda. Istochniki, issledovaniya, istoriografiya, bibliografiya [December 14, 1825. Sources, research, historiography, bibliography]. Saint Petersburg, 1997–2010. Issue 1–8. (in Russian)

2. Bagalij D. Dekabristi na Ukraini [Decembrists in Ukraine]. Kharkiv, 1925. 56 p. (in Ukraine)

3. Baranovskiy B. N Dnevnik i pis'ma Nikolaya Ivanovicha Turgeneva za moskovskiy i gettingenskiy periody (1808–1811 gg.). Sbornik Statey [Digest of articles]. Kyiv, 1914. Issue III. pp. 60–70. Universitetskike izvestiya [University proceedings] (Pereizdat. Kiyev. un-ta). 1914. № 10. pp. 60–70. (in Russian)

4. Bashilov B. Istoriya russkogo masonstva. Aleksandr I i yego vremya [History of Russian Freemasonry. Alexander I and his time]. Moscow, 1994. 109 p. (in Russian)

5. Boyko M. K., Silkin A. V. G. D. Kazmyrchuk. Dekabristovedeniye: itogi i problemy. 1917–1993 gg. Kyiv. un-t im. Tarasa Shevchenko, 1993. 114 p. Ukrain's'kiy istorichniy zhurnal [Ukrainian historical magazine]. 1996. № 2. pp. 138. (in Ukraine)

6. Vilenskiy-Sibiryafov Vl. Lenin o dekabristakh. Druzhinin N. Kto byli dekabristy i za chto oni borolis'? [Who were the Decembrists and what did they fight for?]. Moscow, 1925. pp. 5–7. (in Russian)

7. Dekabristy i Belorussiya [Decembrists and Belarus]. Bibliogr. ukaz. lit. Grodno, 1990. 38 p. (in Russian)

8. Dekabristy ob Armenii i Zakavkaz'ye. Sb. dok. i materi [Collection of documents and materials]. Issue I. Yerevan, 1985. 408 p.

9. Dekabristy. Aktual'nyye napravleniya issledovaniy. Sb. st. i materialov [Collection of documents and materials]. Saint Petersburg, 2014. 480 p. (in Russian)

10. Dzidzariya G. A. Dekabristy v Abkhazii [Decembrists in Abkhazia]. Sukhumi. 1963. 117 p. (in Russian)

11. Dovnar-Zapol'skiy M. V. Taynoye obschestvo dekabristov [Secret society of the Decembrists]. Moscow, 1906. 340 p. (in Russian)

12. Ivanov A. A. Istoricheskiy fakul'tet Irkutskogo gosuniversiteta kak tsentr izucheniya sibirskoy politicheskoy syylik XIX v. Izvestiya Irkutskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya «Istoriya» [The Bulletin of Irkutsk State University. Series «History»]. 2018. pp. 165–180. (in Russian)

13. Il'in P. V. Novoye o dekabristakh. Proshchennyye, opravdannyye i ne obnaruzhennyye... [New about the Decembrists. Forgiven, justified and not found...]. Saint Petersburg, 2004. – 664 p. (in Russian)

14. Iovva I. F. Yuzhnyye dekabristy i grecheskoye natsional'no-osvoboditel'noye dvizheniye [South Decembrists and the Greek National Liberation Movement]. Kishinev. 1963. 103 p. (in Russian)

15. Iovva I. F. Dekabristy v Moldavii [Decembrists in Moldova]. Kishinev, 1975. 231 p. (in Russian)

16. Kazmyrchuk G. Vivchennya aktual'nikh pitan' formuvannya svitoglyadu dekabristiv u radyans'kiy istoriografii (1960–1986 rr.) Visn. Kii'v. un-tu. Ist. nauki [Bulletin of Kyiv University. Historical sciences]. 1988. Issue 30. (in Ukraine)

17. Kazmyrchuk G. D. «...Vse, shcho posiyane, ziyde...» (Naris suspil'no-politichnogo rukhu Rosii' pershoi polovini XIX st.) [«...All is sown sprout...»] (Essays on the socio-political movement of Russia in the first half of the XIX century.). Kyiv, 1988. (in Ukraine)

18. Kazmyrchuk G. D. Dekabristovedeniye: itogi i problemy. 1917–1993 gg. [Decembrist studies: results and problems. 1917–1993]. Kyiv, 1993. 114 p. (in Russian)

19. Kazmyrchuk G. D. Do pitannya pro periodizatsiyu vivchennya rukhu dekabristiv. Naukovi zapiski z istorii Ukraini: Zb. statey [Scientific Notes on the History of Ukraine: Collection of Articles]. Kyiv, 1997. Issue 6. P. 28–33. (in Ukraine)

20. Kazmyrchuk G. D. *Ístoriografiya rukhu dekabristiv* [History of the Decembrist movement]. Issue. I. Dorevolutsiynye dekabristoznavstvo (1825–1917 r.r.): Kurs lektsiy. Kyiv, 2000. P. 20–34. (in Ukraine)

21. Kazmyrchuk G. D. *Rukh dekabristiv. Ístoriografichni doslidzhennya. 1917–1990 r.r.* [Decembrist movement. Historiographic studies. 1917–1990] Kyiv, 1991. (in Ukraine)

22. Kazmyrchuk G. D. *Rukh dekabristiv: Ístoriografiya problemi (1917 – seredina 1930-kh rokiv); avtoref. dis. ... dok. ist. nauk.* Kyiv, 1997. pp. 5–6. (in Ukraine)

23. Kazmyrchuk G. D., Kaz'mirchuk G. D., Kaz'mirchuk M. G. *Pervyy period razvitiya Ukrainskoj dekabristovedcheskoj shkoly (1825–1917 gg.) // Peterburgskij istoricheskij zhurnal* [Petersburg historical journal]. 2019. № 2. pp. 211–225. (in Russia)

24. Kazmyrchuk G. D., Latysh Iu. V. *Stanovleniye revolyutsionnykh kontseptsii dekabrizma v sovetskoy istoriografii (vtoraya polovina 1930 – seredina 1950-kh gg.). Dekabristy: Aktual'nyye napravleniya issledovaniy: Sb. st. i materialov* [Decembrists: Current research areas: Collection of articles and materials]. Saint Petersburg, 2014. pp. 400–409. (in Russian)

25. Kazmyrchuk G. D., Rafal'skiy O. A. *Osveshcheniye problemy «Dekabristy i Sibir'» v otechestvennoy literature. 1975–1985 gg.* [Coverage of the problem «Decembrists and Siberia» in the domestic literature. 1975–1985]. Kyiv, 1987. 33 p. (in Russian)

26. Kazmyrchuk G. D. *Vibrani tvori* [Selected Works]. T. 3. *Ístoriografiya rukhu dekabristiv. Issue II. Stanovlennyya radyans'kogo dekabristoznavstva (1917 – persha polovina 1930-kh rr.)*. Kyiv, 2013. pp. 183–274. (in Ukraine)

27. Kazmyrchuk G. *Dekabristoznavstvo na mezhi XIX–XX st. Ístorichnyi zhurnal* [Historical journal]. 2004. № 8. pp. 55–62. (in Ukraine)

28. Kazmyrchuk G., Latysh Iu. *Rukh dekabristiv: diskusiyi pitannya ta sprobha ikh rozy'yazannya (do 180-richchya povstannya dekabristiv)*. UIZH [Ukrainian Historical Journal]. 2005. № 6. (in Ukraine)

29. Kazmyrchuk G., Latysh Iu. *Ukrains'ke dekabristoznavstvo* [Ukrainian Decembrist Studies]. Kyiv, Cherkasi, 2002. pp. 80–193. (in Ukraine)

30. Kazmyrchuk G., Silkin A. *Dvizheniye dekabristov v sovremennoy istoriografii* [Movement of the Decembrists in modern historiography]. Kyiv, 1990. 34 p. (in Russian)

31. Kazmyrchuk G., Latysh Iu. *Kontseptsiya «ukrains'kogo dekabrizmu». «Ukrains'ki dekabristi chi dekabristi na Ukraini?»: Rukh dekabristiv ochima istorikiv 1920-kh rokiv* [«Ukrainian Decembrists or Decembrists in Ukraine?»: The Decembrist Movement in the View of Historians of the 1920s.]. Kyiv, 2011. (in Ukraine)

32. Kazmyrchuk G. D. *Viktor Oleksandrovich Romanov's'kiy: zhittya ta pratsya vchenogo* [Victor Alexandrovich Romanovsky: life and work of a scientist]. Kyiv, 2000. 38 p. (in Ukraine)

33. Kazmyrchuk G. D. *Chi zvershili podvig dekabristi? Kil'ka zauvazhen' na stattyu YA. Tinchenka. Aktual'ni problemi vitchiznyanoi i vsesvita'noi istorii: materialy Vseukrains'koi naukovoï konferentsii* [Actual problems of national and world history: materials of the All-Ukrainian scientific conference]. Lugans'k, 2001. pp. 242–243. (in Ukraine)

34. Vavrenyuk R. S., Kazmyrchuk G. D. *Dekabrist Yevgeniy Obolenskiy: Zhizneopisaniye* [Decembrist Yevgeny Obolensky: Biography]. Kyiv, 1990. 289 p. (in Russian)

35. Kiyanskaya O. I. *Pavel Pestel': ofitser, razvedchik, zagovorshchik* [Pavel Pestel: officer, scout, conspirator]. Moscow, 2002. 512 p. (in Russian)

36. Kiyanskaya O. I. *Yuzhnyy bunt: Vosstaniye Chernigovskogo polka* [Southern Riot: Rise of the Chernigov Regiment]. Moscow, 1997. (in Russian)

37. Kiyanskaya O. *Materialy o chlenakh taynykh obshchestv v fondakh Gosudarstvennogo arkhiva Odesskoy oblasti. 14 dekabrya 1825 goda. Istochniki. Issledovaniya. Istoriografiya. Bibliografiya* [December 14, 1825. Sources Research. Historiography. Bibliography]. Issue. VIII. Saint Petersburg, 2010. (in Russian)

38. Koval' S. F. *Dekabristy i sovremennost'*. Sibir' i dekabristy [Siberia and the Decembrists]. Issue 6. Irkutsk, 2009. (in Russian)

39. Kulikovskaya A. M. *Sovetskaya istoriografiya rossiysko-pol'skikh revolyutsionnykh svyazey 20–30-kh gg. XIX v.; avtoref. dis. ... kand. ist. nauk.* Kyiv, 1991. (in Russian)

40. Latysh Iu. V. *Rukh dekabristiv v Ukraini: osnovni istoriografichni kontseptsii ta suchasne bachennya* [The Decembrist Movement in Ukraine: Basic Historiographical Concepts and Modern Visions]. Kyiv, 2008. (in Russian)

41. Latysh Iu. V. *Ukrains'ka ta rosiys'ka istoriografii dekabristv'kogo rukhu v Ukraini (20-ti rr. XIX st. – pochatok XX st.); avtoref. dis. ... kand. ist. nauk.* Kyiv, 2007. (in Ukraine)

42. Latysh Iu. V. *Ukrains'ka ta rosiys'ka istoriografii dekabristv'kogo rukhu v Ukraini (1990- ti. – pochatok KHKHÍ st. UIZH* [Ukrainian Historical Journal]. 2006. №1. pp. 266–270. (in Ukraine)

43. Latysh Iu. V. *Univertsitets'ka decembriana. Doslidzhennya rukhu dekabristiv u Kii'vs'komu univertsiteti* [University decembriana. Study of the Decembrist movement at Kyiv University]. Kyiv, 2008. 208 p. (in Ukraine)

44. Lisenko M. M. *Povstannya dekabristiv na Ukraini* [The Decembrist uprising in Ukraine]. Kyiv, 1952. (in Ukraine)

45. Lisenko M. M. *Dekabristv'kiy rukh na Ukraini* [Decembrist movement in Ukraine]. Kyiv, 1954. (in Ukraine)

46. Maslov V. I. *Literaturnaya deyatel'nost' K. F. Ryleyeva* [Ryleev's Literary Activity]. Kyiv, 1912. 515 p. (in Russian)

47. Maslov V. I. *Literaturnaya deyatel'nost' K. F. Ryleyev. Dopolneniya i popravki* [Ryleev's Literary Activity]. Kyiv, 1916. 34 p. (in Russian)

48. Medved's'ka L. O. *Dekabristi na Poltavshchini* [Decembrists in the Poltava region]. Kharkiv, 1960. (in Ukraine)

49. Medved's'ka L. O. *Pavlo Ivanovich Pestel'* [Pavel Ivanovich Pestel]. Kyiv, 1964. 147 p. (in Ukraine)

50. Nechkina M. V. *Dvizheniye dekabristov: v 2 vol* [Decembrist movement]. Moscow, 1955. Vol. I., Vol. II. (in Russian)

51. Nechkina M. V. *K itogam diskussii o periodizatsii sovetskoy istoricheskoy nauki. Istoriya SSSR* [History of the USSR]. 1960. № 2. pp. 57–77. (in Russian)

52. Pertseva T. A. *Voin, uchenyy, uchitel'*. Sibir' i dekabristy [Siberia and the Decembrists]. Issue 6. Irkutsk, 2009. (in Russian)

53. Pertseva T. A. *Dekabristskaya tematika na stranitsakh «Sibirskoy slylki»: neokonchatel'nyye itogi 40-letnego issledovaniya. Sibirskaya slylka: sb. nauch. st.* [Siberian Reference: Collection of Scientific Articles]. Irkutsk, 2013. Issue 7. (in Russian)

54. Pertseva T. A. *Irkutskoye dekabristovedeniye: istoriya, itogi zadachi izucheniya. Ocherki istoriografii Sibiri epokhi imperii (XVIII – nachalo XX v.)* [Essays of historiography of Siberia era of Empire (XVIII – beginning of XX century.)]. Irkutsk, 2017. pp. 210 – 240. (in Russian)

55. Pertseva T. A. *Evolutsiya otnosheniya k dekabristam v russkom obschestve (zametki k postanovke voprosa)*. Izv. Irkut. gos. un-ta. Seriya Istoriya [«The Bulletin of Irkutsk State University». Series «History»]. 2013. Issue 2(5). pp. 69–76. (in Russian)

56. Pokrovskiy M. N. *Dekabristy*. Sb. st [Digest of articles]. Moscow, 1927. pp. 70–77. (in Russian)

57. Rudnêv È. «...Mne osoblyvo ponravilis' stroki iz «Trizny»». Slovo i chas [Word and time]. 1998. №3. pp. 5–10. (in Russian)

58. Tumanik Ye. N. *Nekotoryye napravleniya sovremennoy razrabotki temy «Sibir' i dekabristy»*. Obzor issledovatel'skoy literatury. 14 dekabrya 1825 goda [December 14, 1825]. Saint Petersburg, 2004. Issue VI. pp. 437–446. (in Russian)

59. Fostun S. *Plem'ya nepokirnikh. Povist' iz chasiv dekabristv'kogo rukhu v Ukraini* [The tribe of the disobedient. The Tale of the Decembrist Movement in Ukraine]. London, 1971. 117 p. (in Ukraine).